

České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel

TADEUSZ SIWEK, KAMILA BOGDOVÁ*

Ostravská univerzita, Ostrava

Czech Cultural-Historical Regions in the Minds of Their Inhabitants

Abstract: The Czech Republic is comprised of different regions at the sub-national level. These are the historical lands of Bohemia, Moravia, and (part of) Silesia, small ethnographic regions, and administrative units. Their objective hierarchy derives from their former historical role, from their administrative function today, and their regional importance. In this article the authors attempt to describe the subjective hierarchy of these regions in the minds of their inhabitants, drawing on a survey of 1203 respondents from throughout the Czech Republic conducted in 2003 by the Centre for Public Opinion Research. The historical lands of Bohemia and Moravia are two regions whose existence Czechs recognise without question, while Silesia is in a weaker position and garners only two-thirds of the level of recognition accorded the other two historical lands. The cultural or ethnographic regions and the administrative units are on an approximately equal level, which is distinctively lower than that of the three Czech historical lands. More of these small regions are located in Moravia than in Bohemia or Silesia. The best known Czech regions are: Wallachia, Moravian Slovakia, Hana (all of which are in Moravia) and the Region of Khods (Bohemia). The best known region that is neither ethnographical nor one of the administrative units is the former industrial region of Ostrava.

Keywords: cultural-historical region, regional identity, mental maps, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 4: 1039–1053

1. Regiony – jak jsou uspořádány a jak jsou vnímány

Česko není tak malým státem, aby v něm nebylo možné vymezit dílčí regiony. I laik by jich dokázal vyjmenovat celou řadu, o odbornících nemluvě. Česká regionální struktura je obdobně jako u většiny ostatních stejně velkých nebo i větších zemí členitá a mnohoúrovňová. Regiony se vzájemně liší nejen svou velikostí,

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. RNDr. Tadeusz Siwek, CSc., nebo RNDr. Kamila Bogdová, Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Chittussiho 10, 710 00 Ostrava – Slezská Ostrava, e-mail: tadeusz.siwek@osu.cz, kamila.bogdova@osu.cz.

ale i významem a funkčními vztahy. Tato složitost regionální struktury je nutně předpokladem výskytu hierarchie regionů, kdy menší regiony jsou součástí větších a podřízené podléhají nadřízeným [Hamppl 1989]. Tyto kategorie však nejsou jednoznačné a mají neostrý, „fuzzy“ charakter. Uvedené zákonitosti jsou obecné a platí samozřejmě i pro české regiony.

Regiony se obecně vyznačují tím, že jsou obvykle definovány a vymežovány na základě většího množství kritérií. To neprospívá přesnosti a jednoznačnosti vymezení. Použitá kritéria mohou být navíc velmi různorodá: mohou být objektivní nebo subjektivní a míra jejich objektivní a subjektivní může být navíc také různá. Objektivní základ své existence má většina regionů. Výraznější je u regionů fyzicko-geografických, tzn. přírodních, jako např. povodí, ostrov, poušť. Méně výrazný objektivní základ se vyskytuje u regionů sociálněgeografických, tzn. společenských, u nichž větší roli hraje faktor subjektivní. Jako příklad mohou posloužit městské nebo dopravní regiony, kde u prvně jmenovaných je subjektivní již jen stanovení toho, která sídla považujeme za městská.

Míra jednoznačnosti při určování regionů nezávisí na tom, zda jde o regiony fyzicko-geografické, nebo sociálněgeografické. Jednoznačně vymezené regiony se vyskytují jak mezi přírodními (např. již zmíněná povodí), tak i společenskými (např. administrativní územní jednotky). Častěji se však v obou případech setkáváme s nejednoznačným vymezením. Není např. zcela jasné, kde končí poušť nebo kde končí vliv města. K problematice regionální organizace viz např. [Hamppl 2002], ke srovnání přírodních a společenských regionů viz [Hamppl 1996].

Tématem tohoto příspěvku je postavení českých kulturně-historických regionů ve vědomí jejich obyvatel. Pod pojmem kulturně-historické regiony chápeme historické země a jejich součásti. Jejich existenci budeme zkoumat především na základě toho, do jaké míry existují ve vědomí obyvatel Česka. Míru, ve které jednotlivé české regiony existují ve vědomí svých obyvatel, budeme považovat za míru jejich identity (vnitřní faktor) a míru určující existenci regionů ve vědomí ostatních obyvatel mimo sledovaný region za míru percepce (vnější faktor).

Přestože tyto regiony mají nesporně také objektivní charakteristiky, podle nichž je možno je definovat a vymežit jejich hranice, jako např. rozšíření jazyka nebo způsobu vyjadřování, specifických způsobů chování, areálů lidové kultury i kulturních prvků obecně apod., v našem příspěvku se jimi budeme zabývat jako myšlenkovými konstrukcemi, tzn. budeme zkoumat pouze odraz regionů ve vědomí jejich obyvatel. V terminologii sociální geografie nás tedy bude zajímat mentální mapa českých regionů.

Pokud jde o hierarchickou úroveň regionů, kterými se budeme zabývat, bude to úroveň nižší, než je samotný český stát. To v našich podmínkách znamená v podstatě úroveň krajů anebo historických zemí. Cílem tohoto příspěvku je odpovědět na otázku, které z těchto regionů (krajů nebo zemí) jsou více a které méně ukotveny v obecném povědomí obyvatel Česka.

2. Hypotézy a nástroje jejich testování

Základní hypotézou tohoto příspěvku je, že všechny kulturní regiony – ať už jako takové, anebo přinejmenším jejich prostorové vymezení spočívající v určení jejich hranic – závisí na vědomí svých obyvatel (identita – vymezena zevnitř) [srov. Chromý 2003; Chromý, Janů 2003] nebo na vědomí obyvatel ostatních regionů (percepce – vymezena zvenčí) [srov. Nižnanský 1995]. Obě vymezení se nemusí nutně shodovat a zde se otevírá pole pro výzkum. Lze s jistou dávkou zjednodušení říci, že kulturně-historické regiony existují jen potud, pokud existují ve vědomí obyvatel, a když na jejich existenci obyvatelé zapomenou, regiony fakticky zmizí, v krajním případě i přesto, že některé objektivní předpoklady jejich existence nadále trvají.

Konkretizací výše uvedené základní hypotézy je, že intenzita ukotvení kulturních regionů ve vědomí obyvatel Česka není stejná, tzn. že některé regiony jsou ve vědomí obyvatel výraznější a jiné méně výrazné. Je také možné, že ty nejvýraznější kulturně-historické regiony s obecně známou národopisnou charakteristikou (např. Valašsko) jsou ve vědomí Čechů silněji otisknuty než např. historická země Slezsko, která je mnohem menší a méně známá než Čechy a Morava [Siwek, Kaňok 2000].

Nástrojem umožňujícím zkoumání existence regionů ve vědomí obyvatel jsou tzv. mentální neboli kognitivní mapy. Je to koncept behaviorální geografie [Golledge, Stimson 1997], poměrně dobře známý i v jiných sociálních vědách včetně sociologie [Disman 2002]. Pro svou názornost se používá občas i jako didaktická pomůcka. Mentální mapa je mapa okolního světa, kterou každý z nás nosí v hlavě. Obsahuje tedy to, co z našeho okolí považujeme subjektivně za nejvýznamnější, a nikoli objektivní skutečnosti. Mentální mapa se proto téměř vždy více nebo méně liší od reality. Její význam je však obrovský, protože je významným zdrojem poznání a má i praktické využití: slouží jako podklad pro rozhodování. Každý člověk se rozhoduje podle svých subjektivních znalostí, tzn. na základě své mentální mapy, a nikoli na základě objektivní skutečnosti, kterou buď nemusí znát vůbec, anebo si ji subjektivně přizpůsobí.

Pojem mentální mapy se v geografii objevil v 60. letech minulého století v anglosaské sociální geografii [Lynch 1960; Downs, Stea 1973; Gould, White 1974]. V naší části Evropy se o aplikaci této myšlenky pokusili jako první polští geografové Janusz Słodczyk [1984]; Małgorzata Bartnicka [1989]; Hanna Libura [1990]. Později se mentální mapy objevily i na Slovensku: viz René Matlovič [1992]; Branislav Nižnanský [1994, 1995]. Jako mapy preferencí na Slovensku se objevily v publikaci Vladimíra Slavíka a Miroslava Sedláka [Slavík, Sedlák 1997]. U nás se mapování prostorových představ a preferencí objevilo na přelomu 80. a 90. let v publikacích geografů pražské Karlovy univerzity [Siwek 1988; Drbohlav 1991]. Později tuto metodu využil v Olomouci také Vít Voženílek [1997].

Definice mentálních map není jednotná, zvláště když si nárok na formulování těchto definic kladou nejen kartografové a geografové, ale také psychologové.

vé a sociologové. Z pohledu kartografů a geografů se mentální mapou rozumí grafické (kartografické nebo schematické) vyjádření představ člověka o geografickém prostoru, nejčastěji o jeho kvalitě nebo uspořádání [Drbohlav 1991].

Každý člověk má své informace o geografickém prostoru uložené ve své mysli, ve svém vědomí, v podobě své vlastní mentální mapy. Na formování mapy ve vědomí mysli má vliv řada faktorů (vzdělání, informace z médií, osobní zkušenosti, převzaté zkušenosti a názory blízkých, důvěryhodných lidí, kterým člověk věří, atd.). Všechny informace o geografickém prostoru však nemusí být vždy pravdivé a kvalifikované, a navíc se vyvíjejí v čase. Největší slabinou informací sloužících k sestavení mentální mapy je to, že nikdy nejsou zcela vyčerpávající. Mentální mapa každého člověka vytvořená v mladém věku se svou komplexností vždy významně liší od mentální mapy stejného člověka ve věku pokročilejším: mladý člověk vidí svět mnohem jednodušeji a teprve zkušenost doplňuje postupně tento obraz dalšími detaily.

Zkoumání subjektivního obrazu reality ve vědomí obyvatel v podobě mentální mapy probíhá stejně jako v ostatních sociologických průzkumech. Individuální nákresy map se shromáždí, aby umožnily vytvořit obraz o vědomí širšího celku. Pokud chceme získat přehled o převládající představě o zkoumaném území všech jeho obyvatel, musí být vzorek reprezentativní. Významnou informací jsou kromě map i odpovědi na doplňující otázky, které pomohou odhalit obecnější charakteristiky obyvatel zkoumané oblasti.

Z hlediska vztahu vyšetřovaného jevu k objektivní realitě se vytvořené mentální mapy dělí do dvou skupin. První typ je komparativní. Drbohlav [Drbohlav 1991] ho označuje jako „lynchovský“ podle prvního autora, který s ním pracuje, Kevina Lynche [Lynch 1960]. Jeho průkopnická publikace odhalující, jak jsou vnímány vnitřní formy uspořádání města, vyšla nyní i česky [Lynch 2004]. Mapa tohoto typu je vztažena k realitě a lze hodnotit její správnost a míru shody se skutečností.

Mapa se kreslí v podstatě tak, že se na čistý papír přenáší představa geografického prostoru. V případě výzkumu dostávají respondenti čistý papír a jsou požádáni o zakreslení daného území tak, jak si ho pamatují. Po komparaci s realitou je pak vidět, do jaké míry je jejich představa s realitou shodná, či nikoliv. Jde o správnost odhadu vzdáleností, směrů a rozlohy ploch. Důležité je také sledovat, které prvky v mapě jsou a které byly vynečány – z toho je možné odvodit, které prostorové prvky jsou pro respondenta důležité a které ne. Komparativní mentální mapa může sloužit k určování míry znalosti daného geografického prostoru, nebo k určení váhy jednotlivých informačních zdrojů. Příkladem takové mapy může být mapa rozmístění ulic ve městě anebo mapa představ obyvatel o počtu cizinců na daném území (v tom případě respondenti dostávají obrysovou mapu dílčích ploch – např. administrativních jednotek a zakreslují do nich své odhady).

Druhý typ mentální mapy je preferenční, nekomparativní. Drbohlav [1991] je podle průkopníka označuje jako „gouldovský“. Mapu preferencí nelze porov-

návat se skutečností, ani hodnotit její správnost a míru shody s realitou. Jejím smyslem je zjištění preferencí dotazovaného. Sestavuje se tak, že se respondentům dávají slepé mapky území s vybranými orientačními prvky (mohou to být např. administrativní hranice, poloha sídel, řek apod.) a jsou požádáni o zakreslení svých preferencí podle předem určené škály. Mají např. označit každou dílčí prostorovou jednotku předložené mapy podle intenzity vztahu, který k ní mají a který je předmětem výzkumu. Např. kde by chtěli bydlet a kde ne, kde by chtěli pracovat, kde se jim to líbí a kde ne atd. Příkladem takové mapy může být zjišťování preference území pro trvalé bydlení, práci nebo rekreaci.

Techniku tvorby výsledné mentální mapy v tomto případě ovlivňuje do jisté míry výběr základních prostorových jednotek, které jsou hodnoceny. Existují dvě možnosti. Buď je sledované území rozděleno na abstraktní plošky (čtverce, šestiúhelníky), anebo na plošky nepravidelné, avšak přirozené (obce, povodí). První případ použil např. Tadeusz Siwek, René Matlovič a Branislav Nižnanský [Siwek 1988; Matlovič 1992; Nižnanský 1995], druhý použil Vít Voženílek [srov. Voženílek 1997].

3. Mentální mapa českého Slezska z roku 2000

Mentální mapa českého Slezska vznikla na Ostravské univerzitě v roce 2000.¹ Výzkum 920 respondentů z celého území českého Slezska ukázal, která území obyvatelé Slezska pokládají za součást regionu více a která méně, a doplňující otázky osvětlily navíc některé otázky regionální slezské identity. To byl hlavní výsledek grantu [Siwek, Kaňok 2000]. Výsledná mentální mapa ukázala, kolik procent respondentů zařadilo jednotlivé obce českého Slezska a přilehlých území Moravy do historického Slezska.

Ukázalo se, že povědomí o příslušnosti ke Slezsku bylo u respondentů vyšší, než se původně čekalo, protože svou obec celkem správně zařadilo do Slezska 81,4% tehdejších respondentů. Výzkum prokázal, že slezská identita přetrvala čtyři desetiletí vytěsňování názvu Slezska z běžného života v tehdejším Československu v období 1949–1989 u převážné části obyvatel. Jako její nositelé byli převážně zjištěni starší lidé z původního obyvatelstva českého Slezska. Mladší generace na udržení regionální identity lpěla mnohem méně. Přesto se neprokázalo, že by slezská identita byla na ústupu. Název Slezsko se v roce 1999 vrátil do názvu kraje (Moravskoslezský), častěji se vyskytuje v tisku i v televizi, a proto se zdá, že slezská regionální identita má šanci přetrvat. A to i přesto, že je dnes vytlačována územní identitou, vytvářenou spíše teritoriálním marketingem než historickými a kulturními vazbami. Teritoriální marketing je relativně nový postup z pomezí ekonomiky a geografie a slouží k obchodní propagaci území pro podporu podnikání [Rumpel 2002]. Nejčastěji jsou nástroje teritoriálního marke-

¹ Projekt GAČR 403/98/0642 Vědomí slezské identity v mentální mapě.

tingu využívány v cestovním ruchu [Kotíková 1999, 2005]. Jednou z jeho účinných forem je využívání lokální identity obyvatelstva příslušné oblasti, která může ve vhodném kontextu sloužit jako obchodní značka a ovlivňovat ekonomické chování obyvatel i návštěvníků. Tam, kde taková identita není dostatečně silná, může teritoriální marketing uměle vytvářet i zcela novou lokální identitu, jejíž funkce je shodná a identitou přirozenou [Rumpel, Siwek 2006].

Ze samotného výzkumu z roku 1998 se však nedalo určit, zda tehdy empiricky zjištěná slezská regionální identita je obecně spíše nízká nebo vysoká. To je možné určit jedině na základě srovnání s ostatními regiony Česka. Srovnání regionálních identit umožní vytvoření celostátní stupnice regionální identity. Proto je možno výsledky zveřejněné v roce 2000 považovat pouze případovou studií jednoho českého regionu.

4. Výzkum mentálních map kulturně-historických regionů z roku 2003

Na výzkum Ostravské univerzity publikovaný v roce 2000 navázalo nové zjišťování regionální identity provedené Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR v roce 2003. Respondentů bylo 1203 a tentokrát bylo do výzkumu zahrnuto celé území Česka. Výsledky byly zpracovány pomocí programu SPSS, statistická významnost odpovědí byla testována podle Pearsonova chí-kvadrát testu potvrzujícího nebo vyvracejícího nulovou hypotézu na 5% hladině významnosti, resp. na 95% hladině spolehlivosti. Cílem výzkumu bylo zjistit, jak se na existenci kulturně-historických regionů – Čech, Moravy a Slezska – dívají jednak samotní jejich obyvatelé a jak se na ně dívají obyvatelé ostatních regionů. Tzn. jak vnímají Češi, Moravané a Slezané své regiony a jak vnímají ty ostatní ve vzájemné kombinaci. Výsledkem je určení intenzity existence českých kulturně-historických regionů a českých krajů ve vědomí obyvatel.

Výzkum směřoval sice ke zjištění mentální mapy tří historických českých zemí: Čech, Moravy a Slezska, ale respondentům byla ponechána možnost zakreslení také regionů nižší hierarchické úrovně, tzn. regionů národopisných. Existoval totiž reálný předpoklad, že některé z výrazných národopisných regionů (např. Valašsko) mohou mít v mentální mapě respondentů silnější pozici než nejslabší historická česká země Slezsko. To umožnilo sestavit hierarchii označených regionů až dodatečně na základě výpovědí dotazovaných a nikoli a priori na základě teoretických předpokladů stanovených odborníky.

První otázka měla zjistit, kolik historických zemí obyvatelé Česka znají. Čtyřicetileté vytlačení názvu Slezska z veřejného života v době komunismu se opět nijak výrazně nepotvrdilo. Tři historické země znalo 54,6% respondentů a rozdíly mezi Čechy (53,7%), Moravany (57,3%) a Slezany (50,0%) byly nepatrné. I tyto malé rozdíly však naznačují rozdíl mezi Moravou a Slezskem. Statistická analýza významnosti potvrdila závislost odpovědí na tuto otázku podle toho, ze které historické země respondent pocházel.

Tabulka 1. Kolik je historických českých zemí?

Počet	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
1	0,2	1,2	1,3	0,6
2	17,4	14,9	15,0	16,4
3	53,7	57,3	50,0	54,6
4–50	2,9	2,8	4,9	3,0
Neví	25,8	23,8	28,8	25,4

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1035 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

Tabulka 2. Znáte národopisné regiony v českých zemích?

Odpověď	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
Zná	59,4	77,5	66,7	65,7
Nezná	40,6	22,6	33,3	34,3

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1035 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

Je obvyklé, že menší region má snahu spíše zdůrazňovat svou identitu a odlišnost, což dokazuje o něco lepší výsledek dosažený na Moravě než v Čechách. Podle této zákonitosti by však v nejmenším Slezsku měl být výsledek ještě lepší než na Moravě, což se nepotvrdilo – viz tabulku 1. Slezané odpovídali, že historické české země jsou tři, dokonce méně často než obyvatelé Čech, kteří se o regionální tradice obvykle nezajímají, protože se častěji než obyvatelé Moravy a Slezska ztotožňují s celým státem: dnes s Českem, dříve s Československem. Potvrzuje to ostatně i tabulku 2, týkající se znalosti národopisných regionů, které jsou hierarchicky nižší než historické země.

Na obě dvě otázky z tabulek 1 a 2 odpovídali muži i ženy téměř shodně, ani závislost na věku respondentů se neprojevila s výjimkou nejstarších respondentů nad 60 let, kteří odpovídali o poznání lépe. Projevila se jedině závislost na vzdělání respondentů, což opět potvrdila i analýza statistické významnosti. Lidé s vyšším vzděláním častěji odpovídali správně. Správnou odpověď na počet historických českých zemí uvedlo 80–90 % respondentů z vyšším vzděláním oproti 50–60 % ze středním nebo jen základním vzděláním a také znalost dílčích regionů potvrdilo přes 50 % respondentů s vyšším vzděláním oproti 30–40 % responden-

Tabulka 3. Poznal byste v cizině obyvatele vlastního regionu?

Počet	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
Rozhodně ano	8,8	13,6	18,5	11,1
Spíše ano	26,0	39,4	48,1	32,0
Spíše ne	32,7	26,7	22,2	30,0
Rozhodně ne	17,9	10,6	6,2	14,6
Neví	14,7	9,7	4,9	12,3

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1035 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

Tabulka 4. Poznal byste v cizině obyvatele jiného českého regionu?

Počet	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
Nepoznal by obyvatele žádného regionu	17,9	9,4	13,4	14,8
Poznal by obyvatele několika regionů	58,4	70,3	73,2	63,3
Poznal by obyvatele asi poloviny regionů	4,6	8,2	3,7	5,7
Poznal by obyvatele většiny regionů	4,0	5,2	2,4	4,2
Poznal by obyvatele všech regionů	0	0	0	0
Neví	15,2	7,0	7,3	11,9

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1039 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

tů se středním a základním vzděláním (48 % respondentů se středním odborným vzděláním).

Další otázky směřovaly k určení znaků, podle kterých by dotazovaný poznal příslušníka vlastního regionu a odlišil ho od obyvatel pocházejících z jiných regionů – výsledky ukazují tabulky 3 a 4. Tady se projevilo přesvědčení o vlastní odlišnosti především u Slezanů. Z dalších otázek pak vyplynulo, že oním odlišujícím znakem byla ve většině případů (85 %) mluva, tzn. nářečí nebo jinak charakteristický způsob vyjadřování.

Kulturní odlišnost, reprezentovanou v první řadě mluvou, by dokázala odlišit výrazná většina obyvatel Česka, přičemž tuto schopnost deklarovali podle očekávání statisticky významně častěji obyvatelé Moravy a Slezska než obyvatelé Čech. Opět se neprojevily rozdíly mezi muži a ženami, ani mezi mladými a starými. Tentokrát se nelišily ani odpovědi lidí s různým vzděláním. Analýza statistické významnosti nepotvrdila závislost těchto odpovědí na pohlaví, věku ani vzdělání.

Odpovědi na tyto otázky ukazují, že k regionálním rozdílům jsou statisticky významněji citlivější obyvatelé Moravy a Slezska než obyvatelé Čech. To není nic překvapivého a shoduje se s výchozí hypotézou. Odpovědi se však nelišily podle věku ani vzdělání respondentů, a jen oblečení bylo jako spolehlivá identifikační charakteristika označena častěji ženami (12 %) než muži (9,7 %), ale rozdíly nebyly ani v tomto případě statisticky významné.

Správnost představ o regionální struktuře ve nejbližším okolí respondentů ověřovala otázka zjišťující umístění jejich bydliště do příslušné administrativní jednotky (kraje) nebo historické země. Názvy krajů ani zemí nebyly respondentům nabídnuty, aby se prokázalo, které jednotky existují skutečně ve vědomí obyvatel. Většina respondentů umisťovala své bydliště do současných krajů bez problémů. Statisticky významná se ukázala závislost na historické zemi původu respondentů a na jejich vzdělání. Ostatní faktory byly neprůkazné. Nesrovnalosti se vyskytly hlavně v případech, kdy někteří respondenti uváděli stále ještě názvy krajů platných do roku 1999 anebo nebyli schopni přesně vymezit hranici mezi Prahou a Středočeským krajem, která je nevýrazná díky procesům suburbanizace [Sýkora 1994; Ptáček 1997; Ouředníček 2003].

Zařazování do historických zemí bylo méně jednoznačné, ale i zde se prokázala pouze závislost odpovědí na historické zemi původu a na vzdělání. Závislost na věku a na pohlaví nebyla u této otázky statisticky významná. Lidé s vyšším vzděláním zařazovali svou obec do historické země o poznání jistěji a naopak lidé s nižším vzděláním o něco častěji chybovali. Největší shoda byla zaznamenána v případě Čech (82,0 %). U Moravy byla shoda nižší (69,3 %), protože část respondentů preferovala v případě Moravy dílčí regiony – národopisné nebo administrativní. Nejmenší shoda v zařazení vlastního bydliště do historické země byla podle očekávání v případě Slezska (45,6 %). To proto, že Slezané nejčastěji ze všech tří historických zemí identifikovali své bydliště s jinou územní jednotkou – nejčastěji s Moravou nebo s pomezím regionem (Moravskoslezský kraj). Nejvíce jich také nebylo schopno na tuto otázku odpovědět. Podrobnější výsledky viz tabulku 5.

Hlavním úkolem respondentů v tomto výzkumu však bylo zjistit, jak vypadá jejich mentální mapa českých regionů. Do dvou slepých map znázorňujících obrysy Česka měli zakreslit své představy – do první představu o českých historických zemích a do druhé svou představu o českých národopisných regionech. V obou případech nebyli respondenti omezeni počtem zemí či regionů, které by mohli zakreslit. Výsledky jsou nejcennějším výsledkem tohoto výzkumu. Jejich přehled uvádí tabulka 6.

Tabulka 5. V jaké historické zemi leží Vaše bydliště?

Počet	Češi	Moravané	Slezané	Celkem
Čechy	82,0	5,6	2,5	51,5
Morava	0,5	69,3	24,1	24,2
Slezsko	0	0,6	45,6	3,8
Jiné regiony Čech	9,9	0,9	0	0
Jiné regiony Moravy	1,2	13,5	0	0
Jiné regiony Slezska	0	0	12,6	12,3
Jiné regiony pomezí Čech a Moravy	0	0,3	0	0,1
Jiné regiony pomezí Moravy a Slezska	0	1,3	3,8	0,6
Neví	6,4	8,5	11,4	7,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1040 dotazovaných, kteří odpověděli na tuto otázku při celkovém počtu respondentů N = 1203.

Tato tabulka spojuje výsledky kreslení mentálních map historických zemí i národopisných regionů respondenty. Z tabulky je zřejmé, že historické země jsou ve vědomí respondentů otištěny výrazněji než národopisné regiony. Možnost zakreslit svou představu historických zemí nevyužilo 41,4% respondentů, v případě národopisných regionů to bylo 69,9% respondentů. Častěji a lépe kreslili muži, obvykle ti s vyšším vzděláním. Výsledky byly seřazeny v jedné tabulce proto, aby byla vidět posloupnost historických zemí i národopisných regionů najednou, tzn. aby z ní bylo patrné, v jaké mentální významové vzdálenosti jsou nejslabší historické země od nejsilnějších národopisných regionů. Hypotéza, že nejméně výraznější národopisné regiony mohou být svým významem srovnatelné se slabšími historickými zeměmi, se však nepotvrdila.

Pokud jde o historické země, trouflo si je do mapy zakreslit necelých 60% respondentů. Téměř všichni nakreslili Čechy a Moravu, na Slezsko jich část zapoměla. V ochotě kreslit svou mentální mapu nebyly mezi respondenty ze tří českých historických zemí výraznější rozdíly. Nejméně map nakreslili Slezané, ale nebylo to ani o 5% méně než v případě respondentů z Čech a Moravy. Češi vynechali Slezsko v 17,6% případů, přičemž však je nutno připočítat 3,5% respondentů z Čech, kteří zahrnuli Slezsko mezi národopisné regiony. Slezsko zanechalo ve vědomí Čechů z Čech stopu o 14,1% slabší než v případě Čech a Moravy. Moravané vynechali Slezsko na svých mapách v 12,3% případů, ale když k tomu připočteme 4,8% moravských respondentů, kteří zařadili Slezsko mezi národopisné

Tabulka 6. Výsledky zakreslování map historických zemí a národopisných regionů

	Čechy %	Morava %	Slezsko %	Celé Česko %
Nebyla zakreslena žádná historická země	41,2	40,9	45,1	41,4
Nebyl zakreslen žádný národopisný region	75,8	60,0	64,6	69,9
Čechy	58,8	59,1	54,9	58,7
Morava	58,8	58,7	53,7	58,5
Slezsko (jako země)	41,2	46,4	41,4	42,9
Valašsko	8,4	21,5	17,1	13,3
Chodsko	11,1	14,5	12,2	12,3
Haná	6,5	20,3	12,2	11,3
Mor. Slovácko	5,7	19,1	8,5	10,2
<i>Jižní Čechy</i>	5,1	6,1	1,2	5,1
Slezsko (jako region)	3,5	4,8	13,4	4,7
<i>Praha</i>	4,1	4,8	2,4	4,2
<i>Vysočina</i>	4,6	3,9	1,2	4,1
<i>Jižní Morava</i>	4,6	3,6	0	3,9
<i>Plzeňsko</i>	4,3	2,4	0	3,6
<i>Střední Čechy</i>	3,3	2,7	1,2	3,0
<i>Ostatní kraje</i>	3,2	2,4	0	2,7
Ostravsko	1,0	3,6	1,2	1,9
Krušnohorský	1,4	0	0	0,9
Sudety	1,3	0	0	0,8
Těšínsko	0,3	0,6	3,7	0,7
Hornácko	0,3	1,2	1,2	0,7
Šumava	0,5	0,9	0	0,6
Lužice	0,5	0,9	0	0,6

Zdroj: vlastní výpočet na základě šetření CVVM.

Poznámka: Odpovědi v % z celkového počtu 1041 dotazovaných při celkovém počtu respondentů N = 1203.

regiony, zjistíme, že oproti Moravě je Slezsko ve vědomí Moravanů zastoupeno na úrovni nižší o 7,5 %. Respondenti ze Slezska vynechali svou zemi ve 12,3 % případů (oproti Moravě) a ve 13,5 % případů oproti Čechám. Protože však 13,4 % z nich uvedlo Slezsko alespoň mezi národopisné regiony, je jasné, že mezi Slezany je podíl respondentů uvádějících Slezsko stejný jako mezi těmi, kteří uvádějí Čechy a Moravu. Slezané na svůj region tedy nezapomněli, ale asi osmina z nich ho řadí na nižší hierarchickou úroveň. Počty odpovědí určujících jednotlivé dílčí regiony byly již natolik malé, že se z nich nedala stanovit závislost na pohlaví, věku a vzdělání respondentů.

Národopisné regiony odmítlo kreslit přibližně 70 % respondentů. Je zřejmé, že to považovali za příliš složitou a odbornou otázku. Nejvíce těch, kteří odmítli regiony kreslit, bylo mezi respondenty s nižším vzděláním. Ale i z těch 30 % dotazníků, na kterých mapy těchto regionů vyplněné byly, si můžeme udělat obraz o mentální mapě českých regionů. První čtyři místa na mentální mapě českých regionů obsadily Valašsko, Chodsko, Haná a Moravské Slovácko. Valašsko bylo na prvním místě na Moravě a ve Slezsku, v Čechách se jako nejsilnější národopisný region ukázalo být Chodsko, které na Moravě a ve Slezsku obsadilo shodně až čtvrté místo. Valašsko bylo v Čechách až druhé, na Moravě obsadila druhou příčku Haná (třetí v Čechách a ve Slezsku), zatímco ve Slezsku se na druhém místě umístilo právě Slezsko, chápané jako národopisný region.

Na páté příčce se celkově, ale i v Čechách, umístil první kraj: Jihočeský. Na Moravě to bylo Slezsko a ve Slezsku Moravské Slovácko. Pak se umístilo několik krajů: Vysočina, Jižní Morava, Praha a Plzeňsko. Po ostatních krajích se na viditelném místě umístilo i Ostravsko, které nebylo díky tomu, že kraj se jmenuje Moravskoslezský, sčítáno dohromady s ním, což by mu dalo pozici obdobnou ostatním výraznějším českým krajům.

Další místa byla obsazena již zřetelně méně často se vyskytujícími regiony, jako např. Sudety, Těšínsko, Hornácko nebo ad hoc respondenty vytvořené Krkonošsko, Krušnohorské nebo Šumava. Tyto regiony odvozené od názvů hor fungují zřejmě ve vědomí obyvatel jako rekreační prostory, a jsou proto poměrně výrazné.

Žádný z národopisných regionů však nedosáhl ani přibližně úrovně historické země Slezska a tak se předpoklad stírání hranic mezi těmito dvěma úrovněmi českých regionů nepotvrdil.

5. Závěr

Mentální mapa českých regionů na základě výzkumu provedeného v roce 2003 vypadá takto: Historické české země Čechy a Morava existují ve vědomí velké většiny (asi 60 %) obyvatel Česka. Lze říci, že úroveň jejich ukotvení ve vědomí obyvatel je standardem pro ostatní regiony. 40 % respondentů, kteří je neuvédli, neuvédli totiž z nejrůznějších důvodů vůbec nic. Buď neporozuměli otázce,

anebo ji ignorovali. Slezsko, jako třetí historická česká země, existuje ve vědomí obyvatel Česka asi na 2/3 úrovni Čech a Moravy. Tato hodnota je přibližně stejná ve všech historických zemích, a tedy ani v samotném Slezsku není zřetelně vyšší vnitřní regionální identita ve srovnání s úrovní vnější percepce z Čech a Moravy. Znalost regionů není vůbec závislá na pohlaví, jen velmi málo závisí na věku a o něco víc na vzdělání respondentů.

Národopisné regiony zauímají ve vědomí obyvatel Česka mnohem nižší pozici než historické země. Je to úroveň, na které se nacházejí také kraje, což odpovídá rozloze a počtu obyvatel těchto územních jednotek. Nejznámějšími národopisnými regiony v Česku jsou Valašsko, Haná a Moravské Slovácko na Moravě a Chodsko v Čechách. Regiony v dané historické zemi jsou vždy známější než regiony ze sousední země. Čechy a Morava jsou za národopisný region považovány zřídka, Slezsko výrazně častěji.

Kraje jsou na mentální mapě Čechů na stejné úrovni jako národopisné regiony. Kraje s regionálními názvy (Jihomoravský, Jihočeský, Středočeský a Vysočina), které jsou s výjimkou Vysočiny kontinuální z minulého období, vykazují zřetelnější zakořenění ve vědomí svých obyvatel než kraje nové, jejichž názvy jsou odvozeny od měst. Z regionů, které nejsou ani národopisné, ani administrativní, je poměrně dobře známo jedině Ostravsko.

TADEUSZ SIWEK je sociální geograf, absolvent Univerzity Komenského v Bratislavě a Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se národnostní problematikou, otázkami národní a regionální identity, migracemi a percepcí geografického prostoru. Od roku 1991 působí na Ostravské univerzitě, kde byl v letech 2001–2004 prorektorem. V současnosti je prezidentem České geografické společnosti.

KAMILA BOGDOVÁ vystudovala sociální geografii na Ostravské univerzitě. V současné době je tamtéž studentkou doktorského studia environmentální geografie. Ve své práci se věnuje moderním metodám výzkumu sociálněgeografických jevů a procesů, výzkumu města a zkoumání vazeb ekologických a sociálně-ekonomických vztahů společenského rozvoje.

Literatura

- Bartnicka, Małgorzata. 1989. *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy (Studium geografii percepcji)*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania. Dokumentacja Geograficzna.
- Disman, Miroslav. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Downs, Roger M., David Stea (ed.). 1973. *Image and environment: Cognitive mapping and spatial behavior*. Chicago: Aldine.
- Drbohlav, Dušan. 1991. „Mentální mapa ČSFR. Definice, aplikace, podmíněnost.“ *Sborník ČGS* 96 (3): 163–176.

- Golledge, Reginald G., Robert J. Stimson. 1997. *Spatial behavior: a geographic perspective*. New York, London: Guilford Press.
- Gould, Peter, Rodney White. 1974. *Mental Maps*. London: Penguin.
- Hampl, Martin. 1989. *Hierarchie reality a studium sociálně-geografických systémů*. Rozpravy ČSAV 99, Řada matematických a přírodních věd, sešit 1. Praha: Academia.
- Hampl, Martin. 1996. „Teorie geografické organizace společnosti.“ Pp. 13–34 in Martin Hampl et al. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Přírodovědecká fakulta Karlovy univerzity.
- Hampl, Martin. 2002. „Regionální organizace společnosti: principy a problémy studia.“ *Geografie. Sborník České geografické společnosti* 107 (4): 333–348.
- Chromý, Pavel. 2003. „Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů.“ Pp. 163–178 in V. Jančák et al. (eds.). *Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičika*. Praha: Univerzita Karlova.
- Chromý, Pavel, Helena Janů. 2003. „Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions.“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 38 (1): 105–117.
- Kotíková, Halina. 1999. „Konkurenční výhoda v strategii rozvoje cestovního ruchu.“ *Ekonomická revue cestovního ruchu* 32 (4): 222–226.
- Kotíková, Halina. 2005. „Podpora prodeje – prvek marketingu destinace cestovního ruchu.“ *Marketing & komunikace* 15 (3): 14–16.
- Libura, Hanna. 1990. *Percepcja przestrzeni miejskiej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut gospodarki przestrzennej.
- Lynch, Kevin. 1960. *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lynch, Kevin. 2004. *Obraz města*. Praha: Bova Polygon.
- Matlovič, René. 1992. „Behaviorálna geografia, geografia percepcie a výskum vnútornej štruktúry mesta.“ Pp. 139–143 in V. Drgoňa (ed.). *REGIO – Regionálne systémy životného prostredia*. Nitra, Wien: SGS Bratislava – Nitrianska univerzita – Rakúsky ústav pre východnú a juhovýchodnú Európu.
- Nižnanský, Branislav. 1994. „Mentálna mapa a profesionálne mapové diela.“ *Kartografické listy* 2: 61–70.
- Nižnanský, Branislav. 1995. „Interpretácia percepcie regiónu na príklade východného Slovenska.“ Pp. 253–272 in *Acta facultatis pedagogicae universitatis Šafaríkanae. Prírodné vedy XXVI, biológia-geografia*. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika.
- Ouředníček, Martin. 2003. „Suburbanizace Prahy.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39 (2): 235–253.
- Ptáček, Pavel. 1997. „Suburbanizační proces v zázemí Prahy v 1. polovině 90. let.“ *Územní plánování a urbanismus* 24 (1–2): 13–14.
- Rumpel, Petr. 2002. *Teritoriální marketing jako koncept územního rozvoje*. Spisy Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity 145. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Rumpel, Petr, Tadeusz Siwek. 2006. „Marketing terytorialny a kreowanie regionów: przykład czeski.“ *Przegląd Geograficzny* 78 (2): 191–205.
- Siwek, Tadeusz. 1988. „Území Československa očima studentů geografie.“ *Sborník ČGS* 93 (1): 31–37.
- Siwek, Tadeusz, Jaromír Kaňok. 2000. *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Slavík, Vladimír, Miroslav Sedlák. 1997. „Sidelné a regionálne preferencie žiakov stredných škôl v Skalici.“ *Acta facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae – Geographica* 40: 39–54.
- Ślodziak, Janusz. 1984. „Mapy mentalne i ich zastosowanie w badaniach geograficznych.“ *Czasopismo geograficzne* 55 (1): 73–87.

- Sýkora, Luděk. 1994. „Local urban restructuring as a mirror of globalization processes: Prague in 1990s.“ *Urban Studies* 31 (7): 1149–1166.
- Voženílek, Vít. 1997. „Mentální mapa a mentální prostorové představy.“ *Geodetický a kartografický obzor* 43 (1): 9–14.